

ORBAISZÉK NÉPI KULTÚRÁJA AZ EDDIGI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN¹

A magyar néprajzkutatók Háromszéket már a 19. század végén Erdély egyik legpolgárosultabb vidékének tartották. Háromszék, azon belül Orbaiszék gyors polgárosulását elsősorban a sajátos természeti, társadalmi, kulturális, mentális, felekezeti és etnikai viszonyok határozták meg.²

Kiemeljük, hogy Orbaiszéknek még a rendi korban sem volt jelentősebb céhese, városi központja. A vidék lakossága elsősorban a helyi sokadalmakat, valamint a közelebb fekvő Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy vásárait látogatta, de ugyanakkor Brassóba is szállítottak faárut, gyapjút, szövetet, zöldségeket, gyümölcsöket és állatokat. A közeli brassói polgárok és a Barcaságon élő szász földművesek folyamatosan hatást gyakoroltak a háromszéki falvak gazdasági, művelődési és egyházi életére, polgárosulására és modernizációjára.³

Az orbaiszéki templomok pallérjai, a reneszánsz stílusban festett kazettás mennyezetek piktorai, különböző kegyszerek (kelyhek, serlegek, poharak stb.), orgonák kézművesei és készítői között is gyakran találkozunk szász (barcasági, kőhalomszéki) mester nevével.⁴

Sepsi- és Kézdiszék valamint Erdővidék mellett, a többségében református falusi közösségekből álló Orbaiszék sajátos kultúrával és mentalitással rendelkezett. Elsősorban a közeli, barcasági szász prédikátoroknak köszönhető, hogy Orbaiszék lakosságának jelentős része már a 16. század második felében protestáns, református hitre tért.⁵ A hitújítás, a Sepsiszéken élő székelyekhez hasonlóan, ebben a térségben is jóval racionálisabb életvezetési mintákat, nyitottabb kulturális modelleket, új kapcsolatokat honosított meg.⁶ Csáki Árpád és Szöcsné Gazda Enikő legújabb közleményei, amiket elsősorban egyházi írott források alapján készítettek, azt jelzik, hogy a protestáns falvak erkölcsi rendje hogyan árnyalódott, alakult át az utóbbi háromszáz évben.⁷

A közoktatás szintén a reformáció után bontakozott ki Orbaiszék falvaiban. Például Barátoson 1590-ben, Imecsfalván 1683-ban, Kőrösön 1614-ben, Papolcon 1606-ban, Zabolán pedig már 1583-ban működtek protestáns tanítók, akiknek nagy szerepe volt az anyanyelvű írásbeliség kibontakoztatásában.⁸ A 18. századtól kezdődően fokozatosan kibővült a helybeli iskolarendszer, s egyre gyarapodott az írástudók száma, amit az osztrák adminisztráció is igényelt.

¹ Barna Gábort bő 35 évvel ezelőtt ismertem meg, amikor Ő Orbaiszék falvait (Gelence, Haraly, Zabola) járta be.

² Albert 2003., Kósa 1990. 358-366.

³ Dorner 1910.

⁴ Kovács 2007.; Köpeczi Sebestyén 1945.; Tüdös 1983., 1995.; Gyöngyössy 1994.

⁵ Binder 1991.

⁶ Binder 1971.

⁷ Csáki-Szöcsné Gazda 2001.; Szöcsné Gazda 2000., 2001a, 2001b.

⁸ Berecz 1893.; Coroi 1998.; Dankanits 1970.

A vidéken élő nemesi családok nagyobb része (pl. Aporok, Kálnokyak, Mikesek) a reformáció kibontakozása után is római katolikus hiten maradt. A hitújítás elterjedése után, a protestáns erdélyi fejedelmek uralkodása idején ezek a familiák jelentős mértékben támogatták a katolikus hitéletet és népoktatást azokban a „szentföldi” falvakban (Gelencén, Haralyban, Hilibben, Imecsfalván, Petőfalván és Zabolán), ahol jelentős közösségek maradtak római katolikus hiten.⁹

A magyar művelődéstörténet számos kiemelkedő alakja (pl. Zágoni Mikes Kelemen, Körösi Csoma Sándor, gróf Mikó Imre) itt született. A reformáció térnyerése után nagyon sok orbaiszéki fiatal tanult a Bethlen Gábor által Nagyenyeden alapított Református Kollégiumban. A székelyföldi diákok közül 1.181 (75,76%) bizonyítottan Háromszékről származott. Kétszáz éven át, 1662-1839 között Papolcra összesen 13, Zaboláról 16, Barátosról 22, Pákéból 28, Páváról 31, Zágónból 32, Kovásznáról pedig 39 nagyenyedi diák származott.¹⁰

A legtehetségesebbek rendszerint Európa híres egyetemein (pl. Bazel, Franeker, Göttinga, Leiden, Olmü, Utrechet stb.) folytatták tovább stúdiumaikat, majd tanulmányaik végeztével visszatértek szülőföldjükre, mások pedig különböző erdélyi településekben tanítók, lelkészek, jegyzők, tehát közösségüket áldozattal szolgáló, művelt értelmiségiek lettek.¹¹ A vidéken szolgáló protestáns lelkészeknek és tanítóknak is köszönhető, hogy az itt élő székely közösségeket nemcsak a földrajzi térben, hanem a gazdasági meg a társadalmi életben is mindig nagyfokú nyitottság jellemezte. Kósa László nagyon fontos kutatási feladatnak véli annak feltérképezését és feltárását, hogy az Erdélyben szétszóródó, háromszéki származású értelmiségiek (pl. lelkészek, néptanítók) milyen hatást gyakoroltak az ország rész társadalmi és művelődési életére. Elsősorban gróf Mikó Imre szorgalmazására a 19. század második felében, a Sepsiszentgyörgyön megalakított Református Székely Mikó Kollégiumnak szintén nagyon fontos szerepe volt a vidék értelmiségi és adminisztratív rétegének kiképzésében.¹²

Orbaiszék területén sem jelentősebb városi központ, sem iskola, sem tudományos intézet egészen a közelmúltig nem működött.¹³ A vidék múltjával és népi kultúrájával tehát elsősorban máshol működő intézmények, máshol élő kutatók foglalkoztak. Orbán Balázs közvetlenül a szabadságharc elbukása után látogatta meg rendre Orbaiszék településeit. A Székelyföldről készített leírásában elsősorban a romantikus kultúrakoncepció jegyében mutatta be és értelmezte a vidék múltját, kultúráját és hagyományait.¹⁴ Mivel rokoni kapcsolatok fűzték zabolai gróf Mikes Benedekhez, így annak kastélyában hosszasan tartózkodhatott, s a környék falvait is alaposabban bejárhatta. Nagy figyelmet szentelt az itt található települések alapításához, nevéhez, várakhoz, romokhoz, sziklákhöz fűződő legendák, műemlékek, színes szokások részletes leírására. Amikor meglátásait már nem tudta levéltári forrásokkal alátámasztani, akkor fordult a néphagyományhoz (pl. népmondákhoz, legendákhoz) és a népi emlé-

⁹ Csáki 1999.; Sávai 1997.

¹⁰ Jakó–Juhász 1979. 63–64.

¹¹ Szabó–Tonk 1992. 208., 189.; Tonk 1979., Pozsony 2002. 169.

¹² Kósa 1990. 366.

¹³ Sepsiszéki Nagy 1998.

¹⁴ Orbán III. 1869.

kezethez. Az Erdővidéken született Kriza János és Benedek Elek folklórgyűjtései azonban már messze elkerülték a Kovászna környékén fekvő székely településeket.¹⁵

A 19. század második felében ebben a térségben is megkezdődött a tárgyi örökség tudatos összegyűjtése és múzeumi reprezentációja. Özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília (1824-1905) imecsfalvi kúriájában olyan jelentős helytörténeti gyűjteményt hozott létre, amit Vasady Gyula (1845-1881), a család művelt házitanítója 1875-től már tudatosan tovább gyarapított, rendszerezett, s azt csakhamar látogathatóvá tette az érdeklődők számára is. Gróf Mikes Ármin még gyermekfejjel látogatta meg a kollekción, s a család zabolai kastélyában csakhamar kőtárat és néprajzi gyűjteményt alapított, amit később lánya, gróf Mikes Johanna gyarapított tovább. A Csereyné által alapított gyűjteményt pár éves huzavona után, végül is 1879. szeptember 15-én Sepsiszentgyörgyön, a dinamikusan fejlődő Székely Mikó Kollégium épületében helyezték el, s az újonnan alapított Székely Nemzeti Múzeum élére pedig kinevezték Vasady Nagy Gyulát, az alapító asszony művelt házitanítóját. Orbaiszék tárgyi, szellemi kultúrájának összegyűjtésében, szakszerű rendszerezésében, tárolásában, múzeumi reprezentációjában és feldolgozásában mindig nagy szerepe volt a Székely Nemzeti Múzeum belső és külső munkatársainak.¹⁶

Például Huszka József 1882-ben Gelencén, Zabolán és Páván nemcsak a középkori templomok falképeit kutatta, hanem a népi építészet sajátos emlékeit is dokumentálta.¹⁷ Malonyay Dezső szintén a Székely Nemzeti Múzeum munkatársainak és gyűjteményeinek segítségével állíthatta össze 1909-ben a *Magyar Népművészet* második, Székelyföldről szóló kötetét, melyben Orbaiszék népművészetével kapcsolatban számos igen értékes rajzot és fényképet találunk.¹⁸ Roediger Lajos a két világháború közötti korszakban elsősorban a vidék fafeldolgozásával és településnéprajzával foglalkozott.¹⁹ A 20. század első felében végzett helyszíni terepvizsgálatok nyomán Balogh Jolán, Entz Géza, Palotay Gertrud, Köpeczi Sebestyén József később számos publikációjában elemezte Orbaiszék művészettörténeti örökségét. Ezek a tanulmányok végül is azt emelték ki, hogy a háromszékiek folyamatosan honosították meg és adaptálták Nyugat-Európa legfontosabb művészeti eredményeit. Tanulmányaikban ugyanakkor arra is rámutattak, hogy Orbaiszék falvaiban elsősorban az egyházak és a nemesi családok nagyon sok értéket teremtettek az egyházi és a világi építészetben meg a lakáskultúrában. Voltaképp ők közvetítették folyamatosan Nyugat-Európa legfontosabb (pl. építészettel, lakáskultúrával, viseletekkel kapcsolatos) stílusáramlatait, eredményeit Székelyföld felé.²⁰

A 20. század második felében Orbaiszék településtörténetével kapcsolatban különösen Székely Zoltán ásatásai és publikációi hoztak felszínre látványosabb eredményeket.²¹ A vidék épített örökségének (templomvárainak és kúriáinak) sajátos elemeit és értékeit B. Nagy Margit, Gyöngyössy János, Kerny Terézia és Sarudi Sebestyén József, valamint Tüdös S. Kinga és Nagy Balázs kiadványai mutatták be. Ta-

¹⁵ Kriza 1863.

¹⁶ Boér 2007.

¹⁷ Huszka 1895.; Kerny 1987.

¹⁸ Malonyai 1909.

¹⁹ Szőcsné Gazda 1999b.

²⁰ Balogh 1943.; Entz 1996.; Köpeczi Sebestyén 1945.; Palotay 1940., 1942.

²¹ Székely 1973.

nulmányaik azt is feltárták, hogy a különböző státuszú társadalmi csoportok milyen sajátos építészetet, lakáskultúrát alakítottak ki és éltettek folyamatosan. Például a primor és a löfő családok egészen a második világháború végéig nagyon specifikus kúriaéletet működtettek Háromszéken.²² Elsősorban az itt élő nemesi családok és jobbágyok életmódját, világszemléletét tárják fel Tüdös S. Kinga szisztematikus és alapos levéltári kutatásokon alapuló közleményei, melyek főleg a rendszerváltozás után kezdtek rendre megjelenni.²³

A falusi gazdacsaládok épített örökségével vidékünkön kevésbé foglalkoztak a kutatók. Zakariás Attila kéziratban maradt, még az 1980-as években végzett felmérései azt tárták fel, hogy Orbaiszék területén a 19. század második felében hatalmas méretű házakat építettek a 8-10-12 gyermekes családok. De már a jelzett korszakban megkezdődik az otthonok tereinek belső tagolódása, amit a reprezentációt és a rituális életet szolgáló tisztaszoba általánossá válása jelez. Közvetlenül az első világháború után honosodott meg a kétgyermekes családi modell, amit csakhamar a családi házak belső szerkezete és mérete is követett. A jelzett korszakban a legtöbb településben egyértelműen elkülönült a hálósoba és a vendégváró tisztaszoba a családi ház mindennapi életterétől, a lakószobától. Ugyanakkor ezt a folyamatot kíséri a lakberendezés átalakulása is. A feltörekvő családok szobáikat már városon működő asztalosok szecessziós bútoraival rendezik be. A hajdani ácsolt és festett bútorok a 20. század első felében végleg perifériára szorultak, legtöbbször csak tárolásra használták a nyárikonyhákban vagy a padlások terében.²⁴

Elsősorban a gyors polgárosodásnak köszönhető, hogy a 19. század végén a vidék népművészete és népi kultúrája már nem „színeződött” és virágzott úgy ki, mint például Kalotaszegen vagy Torockón.²⁵ A fokozatos kultúraváltás megnyilvánult továbbá a hagyományos öltözet és lakáskultúra korai polgárosodásában, továbbá a gyermeknevelési eszmények gyökeres megváltozásában, a szabadidő használatában, különböző polgári egyletek (pl. tűzoltó egyesületek, dalárdák, gazdakörök, sportklubok stb.) korai megjelenésében is.²⁶ Szőcsné Gazda Enikő levéltári kutatásai éppen azt tárták fel az utóbbi évtizedben, hogy a polgári tárgykultúra hogyan és mikor honosodott meg Orbaiszék falvaiban.²⁷

A vidéken kutató tudósok már a 19–20. század fordulóján kihangsúlyozták, hogy a Háromszéken, Orbaiszéken élő székelység viszonylag korán kivetkőzött hagyományos népi kultúrájából. Valószínű, hogy Bartók Béla és Kodály Zoltán is elsősorban éppen emiatt kerülte el ezt a vidéket, amikor az erdélyi és a bukovinai népzenet szándékoztak összegyűjteni.²⁸

Később hasonlóan vélekedtek a magyar néptánckutatók is. „*A székely táncdialektus legpolgárosabb területe Háromszék, régiesebb folktai Nyárádmente, Udvar-*

²² B. Nagy 1970.; Tompa 1992.; Gyöngyössy–Kerny–Sarudi Sebestyén 1995.; Tüdös 1995.; Nagy 2005., Tombor 1968.

²³ Tüdös 2001., 2003.

²⁴ Szőcsné Gazda 2008.; Gazda A. 2003.

²⁵ Kósa 1990. 365.

²⁶ Gazda – Haáz 1998.

²⁷ Szőcsné Gazda 2008.

²⁸ Kodály 1976. 15–16.

*hely keleti része és Felcsík, a leggazdagabb pedig Marosszék.*²⁹ Jánosi József legutóbbi kutatásai Kodály és Martin megállapításait igazolták. Már a 20. század első évtizedeiben Orbaiszék falvaiból eltűntek a régi stílusú táncok, s különböző kötött sorrendű, polgári táncok (pl. két- és négylépő, gólya, polka stb.) honosodtak meg, majd népszerű nyugat-európaiak (pl. valcerok, tangók stb.) terjedtek el különböző budapesti cigányprímások és tánctanárok közreműködésével, akik urbánus minták alapján polgári tánciskolákat vezettek telenként a vidék falvaiban.³⁰ Érdekes jelenség, hogy a magyar ajkú cigány közösségek pár nemzedékkel később is éltek a korábbi magyar népzenei hagyományokkal. Például Puci György, pávai zenész még a 20. század második felében is ismerte *Az elveszett juhait sirató pásztor* hegedűn előadott, zenei változatát.³¹

Habár a vidék lakosságának kultúrája, életstratégiája és életmódja viszonylag korán polgárosodott, szöveges népköltészete és szokásvilága egészen a 20. század közepéig részleteiben élő maradt.³² A vidék folklórával tudatosabban Balázs Márton, kézdívárshelyi tanár foglalkozott, aki az első világháborút megelőző évtizedekben lelkes diákjainak segítségével számos orbaiszéki falu szokását, hiedelmeit leíratta.³³ Viszonylag későn megjelent kötetében számos archaikus szokás szöveganyagát adta közre, ugyanakkor régies és mágikus motívumokban gazdag húsvéti hímes tojás rajzát közölte.³⁴

A Makkai Endre és Nagy Ödön által kezdeményezett erdélyi népszokásgyűjtésbe számos orbaiszéki református fiatal bekapcsolódott. Terepkutatásaik azt erősítették meg, hogy a naptári szokások és folklór alkotások (pl. betlehemezés, kántáló-énekek, köszöntő rigmusok stb.) továbbéltetésében, már a két világháború közötti korszakban, elsősorban a magyar ajkú cigány közösségeknek volt jelentős szerepe.³⁵

Balázs Márton Kézdívárshelyre és környékére koncentráló, munkáját később Konsza Samu folytatta tovább, aki a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban tanuló diákjaival számos folklór alkotást, rítusszöveget gyűjtetett össze a 20. század közepén, elsősorban a második világháború előtti években. Kiadványában olyan új stílusú balladaszövegeket közölt, melyek Orbaiszék helyi népballadáinak produktivitását, színességét tükrözik. A vidékről származó narratívumok ugyanakkor azt jelzik, hogy a klasszikus mesemondás teljesen lehanyatlott ebben a térségben is a 20. század közepén. Helyét azonban rendre az egyéni étellel szorosan összekapcsolódó igaztörténetek vették át.³⁶

Albert Ernő, aki a második világháború után lépett Konsza örökségébe, diákjaival szintén gyűjtette az itt fennmaradt népballadák szövegét. Összesítő kiadványa hallgatólagosan is azt jelzi, hogy legpatinásabb klasszikus népballadáink vidékünkön fokozatosan már csak a magyar anyanyelvű cigányok ajkán éltek tovább.³⁷

²⁹ Martin 1980. 41.

³⁰ Jánosi 2004. 19–22.

³¹ Pozsony 1998.

³² Pozsony 2000. 19–36., 37–47., 48–57.; Pozsony 2002. 43–50.

³³ Szabó 2003.

³⁴ Balázs 1942.

³⁵ Makkai–Nagy 1993.

³⁶ Konsza 1958.

³⁷ Albert 1973.

Mivel a Mikó Kollégiumban tanuló diákok gyűjtéseiből elég szerény képbontakozott ki Orbaiszék folklórjáról, Pozsony Ferenc 1970–1984 között ebben a térségben is rendre meglátogatta a magyar ajkú cigány közösségeket, ahol elsősorban a halottvirrasztókban találta meg a magyar klasszikus balladaköltészet számos élő változatát. Gyűjtései ugyanakkor azt rögzítették, hogy klasszikus balladaköltészetünk legértékesebb, legkritikább változatai már csak ritualizált formában, a cigány közösségek halottvirrasztásain éltek tovább.³⁸

A 20. század második felében viszonylag kevesen (Gazdáné Olosz Ella, Gazda Klára és Molnár István) foglalkoztak a vidék tárgyi népi kultúrájával. Mivel a Székely Nemzeti Múzeum legértékesebb gyűjteményei a második világháború végén elpusztultak, az intézmény munkatársai ebben a térségben is évtizedeken át (1969–1989) kitartó kutató és gyűjtőmunkát végeztek.³⁹ A rendszeres terepmunkájukból megszületett közlemények azt tárták fel, hogy habár a 19. század végén nem virágzott fel a népi díszítőművészet, a vidék textíliakultúrája, szöttesei számos archaikumot is megőriztek, miközben folyamatosan beépítették a legújabb hatásokat.⁴⁰

A vidék tárgyi kultúrájával, társadalmának és életmódjának a változásával az utóbbi tizenöt évben elsősorban Szőcsné Gazda Enikő, a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetője foglalkozott. Rendszeres levéltári és terepkutatásai során elsősorban helyi fazekasközpontokkal, különböző csempekészítő műhelyekkel, Kovászna város fürdőéletével, valamint a hozomány meg az életmód kapcsolatával foglalkozott.⁴¹

Kinda István, szintén a Székely Nemzeti Múzeum néprajzos-muzeológusa, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum osztályvezetője. Terepkutatásai során a kommunista és a poszt szocialista korszak gazdasági és társadalmi folyamataival, a modernizáció helyi változataival, különböző lokális ünnepekkel, falukapuk állításával, a vidéken élő magyar ajkú cigányok felekezeti és kulturális disszimilációjával, valamint sajátos életmódjával foglalkozott.⁴²

Az utóbbi évtizedekben fellendült a vidék szokásvilágának gyűjtése, dokumentálása és feldolgozása is. Habár Orbaiszék protestáns lakosságának kultúrája viszonylag hamar polgárosult, a vidám farsangi időszakhoz, különböző archaikus agrárritushoz, munkavégzéshez, húsvéhoz és pünkösdhöz kapcsolódó hagyományai, szöveges folklórja (pl. húsvéti rigmusok, kántálók, újévköszöntők stb.) részleteiben fennmaradt egészen a 20. század végéig.⁴³ Gazdáné Olosz Ella ugyanerre a jelenségre mutatott rá a temetési szokások keretében.⁴⁴ Érdekes jelenség, hogy a vidéken élő román közösségek szokásvilága milyen sok archaikus elemet őrzött meg élő formában napjainkig.⁴⁵

Az 1989-es rendszerváltozást követő két évtizedben Orbaiszék társadalmának, kultúrájának, etnikumközi viszonyainak vizsgálatával elsősorban a kolozsvári

³⁸ Pozsony 1981.; 1984.

³⁹ S. Lackovits 1984.

⁴⁰ Gazda 1998.; Gazdáné 1970.; 1973.; 1987.; Molnár 1969.; Gazda–Haáz 1998. 15.

⁴¹ Szőcsné Gazda 1997–1998.; 2002.; 2003.; 2006a.; 2007a, 2007b.; 2006b.

⁴² Kinda 2006a; 2006b; 2007a; 2007b; 2007c; 2007d; 2009.

⁴³ Pozsony 1992.; 1994.; 2000b; 2009.

⁴⁴ Gazdáné Olosz 1991.

⁴⁵ Deák 2000. 2007.

Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke valamint annak háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság foglalkozott.⁴⁶ A néprajzi és az antropológiai módszerekkel folytatott terepkutatásokból már számtalan kiállítás, államvizsga-dolgozat és publikáció született meg.⁴⁷ Az utóbbi években elsősorban a helyi erőforrásokra épülő kézművességet vizsgálták.⁴⁸

A tanszék háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság ezekből a csoportos és egyéni vizsgálódásokból különböző tematikus kiállításokat és konferenciákat szervezett. A kolozsvári néprajzi műhely a legújabb etnológiai és antropológiai módszerek alkalmazásával foglalkozott a térség etnikumközi kapcsolataival⁴⁹, az etnikai és a nemzeti identitás reprezentációjával⁵⁰, az etnikailag vegyes házasságok⁵¹ kérdésével. Ugyanakkor rendszeres levéltári kutatásokat is végeztek a felekezeti, a lokális és az etnikai endogámia/exogámia alakulásával kapcsolatban.⁵²

Az utóbbi két évtizedben végzett terepkutatások eredményei azt tárták fel, hogy a cigány közösségek egyre jelentősebb szerepet játszanak a vidék társadalmi és gazdasági életében. Miközben ebben a térségben is gyors léptekkel megindult polgárosulásuk, már nemcsak a történelmi magyar egyházakba, hanem a különböző neoprotestáns közösségekbe is betagozódnak. A különböző vallásos közösségekbe való integrációjuk egyfajta adaptációs startégiaként értelmezhető. Az új kapcsolathálójuk valamint a hatékonyabb kommunikációs rendszerük legtöbbször sikeresen kamatozik a gazdasági életben is. A polgárosultabb cigány családok gyermekeiket tudatosan tovább taníttatják, előkészítve sikeres modernizációjukat is. Az ilyen családokban megfigyelhető a házasságkötés idejének elnapolása valamint a singli jelenség is.⁵³

A kolozsvári műhely számos erdélyi, bukaresti román és magyarországi kutatót is bevont itteni terepkutatásaiba. Ugyanakkor 2003-tól Zabolán egy olyan néprajzi múzeum alapítását is kezdeményezte, mely hosszú távon biztosíthatja a térség tárgyi valamint szellemi kultúrájának, társadalmi életének szakszerű és módszeres kutatását, dokumentálását, múzeumi reprezentációját, szakkiadványokban való megjelentetését.⁵⁴

---

⁴⁶ Pozsony–Anghel 1999.

⁴⁷ Gazda 2003.; Lőrinczi 2007.; Mirk 2007.

⁴⁸ Pozsony 2008.

⁴⁹ Szabó 2003.

⁵⁰ Pozsony 2009.

⁵¹ Mirk 2007.

⁵² Pozsony 2003.; 2007.

⁵³ Kinda 2007c, Pozsony 1997., 2007.

⁵⁴ Kinda–Pozsony 2007.

ALBERT Ernő

- 1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 2003 Eredmények és feladatok a háromszéki néprajzkutatásban, in: DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Tőhötöm szerk. *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–20.

BALÁZS Márton

- 1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Szerző kiadása, Sepsiszentgyörgy.

BALOGH Jolán

- 1943 *Az erdélyi renaissance I*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

BERECZ Gyula

- 1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*. Brassó.

BINDER Pál

- 1971 A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméről. *Aluta* III. 207–222.
- 1991 Deákjárás Háromszék és Barcaság között. *Az Ige* II. 9. 10.

B. NAGY Margit

- 1970 *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion, Bukarest.

BOÉR Hunor

- 2007 Orbaiszék és a Székely Nemzeti Múzeum, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 79–102.

COROI Artur

- 1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek 225. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

CSÁKI Árpád

- 1999 Ferences plébánosok és udvari káplánok Háromszéken a 17-18. században. *Acta* II. A Székely Nemzeti Múzeum, a Csíki Székely Múzeum és az Erdővidéki Múzeum Évkönyve 1998., Sepsiszentgyörgy, 81–89.

CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő

- 2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

DANKANITS Ádám

- 1970 Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. *Korunk* XXIX. 11. 1733–1736.

DEÁK Ferenc Lóránd

- 2000 Növényi szimbólumok a zabolai románok szokásaiban. *Művelődés* LIII. 5. 23–24.
- 2007 Növényi szimbólumok a zabolai románok szokásaiban, in: Kinda István – Pozsony Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 307–314.

DORNER Béla

- 1910 *Az erdélyi szászok mezőgazdasága*. Szerző kiadása, Győr.

ENTZ Géza

- 1996 *Erdély építészete a 14-16. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

GAZDA Andrea

- 2003 Felső-háromszéki hozománylevelek elemzése, in: DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Tőhötöm szerk. *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 58–73.

GAZDA Klára

1998 *A székely népviselet*. Akadémiai, Budapest.

GAZDA Klára - HAAZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben*. Planétás, Budapest.

GAZDÁNÉ OLOSZ Ella

1970 Zágoni madaras minta. *Megyei Tükör* 1970. okt. 29.

1973 A kovásznai deszkakivágásról. *Megyei Tükör* 1973. jan. 28.

1987 Kakasos varrottas Zaboláról. *Megyei Tükör* 1987. nov. 20.

1991 A temetés proxemikája Kovásznán, in: ZAKARIÁS Erzsébet szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. KJNT, Kolozsvár, 99–106.

GYÖNGYÖSSY János

1994 *Székely templomerődök*. Corvina Könyvposta és a Szerző kiadása, Csíkszereda.

GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József

1995 *Székelyföldi vártemplomok*. Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára, Budapest.

HUSZKA József

1895 *A székely ház*. Budapest.

JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István

1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion, Bukarest.

JÁNOSI József

2004 *Háromszéki táncok*. Kovászna Megyei Művelődési Központ – Romániai Magyar Táncszövetség, Sepsiszentgyörgy.

KERNY Terézia

1987 Huszka József és a székelyföldi Szent László-legendák, in: BEKE László – MAROSI Ernő – WEHLI Tünde szerk. *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. II. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 347–351.

KINDA István

2006a Rendszerváltozás utáni gazdasági folyamatok Cófalván. *Korunk* XVII. 6. 103–110.

2006b A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cófalva 1986–2006. *Acta (Siculica)* 73–88.

2006c Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új jelenség értelmezéséhez, in: GAZDA Klára – TÖTSEZGI Tekla szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 14. KJNT, Kolozsvár, 272–287.

2007a Cófalva az „aranykorszakban” és a rendszerváltozás után, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 175–202.

2007b „...tervezte a pólármester...” Falukapuk Orbaiszéken, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 221–236.

2007c Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál, in: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 15. *Lo-kalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. KJNT, Kolozsvár, 153–171.

2007d Modernizációs változatok. Cófalva a szocializmusban és 1989 után. *Székelyföld. Kulturális folyóirat* XI. 11. 92–116.

2009 Háromszéki cigányok ház- és lakáskultúrája. *Transsylvania Nostra* III. 11. 22–26.

KINDA István – POZSONY Ferenc szerk.

2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy.

KODÁLY Zoltán

1976 *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette VARGYAS Lajos. Zeneműkiadó. Budapest.

KONSZA Samu

1958 *Háromszéki magyar népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta FARAGÓ József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.

KOVÁCS Mária

2007 Klenódiumok Orbaiszéken. Adalékok a pávai, zabolai és zágoni református gyűjtemények úrasztali készleteihez, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 103–122.

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

KÖPECZI SEBESTYÉN József

1945 A zabolai református egyház kelyhe és ezüst pohara. *Erdélyi Múzeum* L. 3–4. 255–256.

KRIZA János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár.

S. LACKOVITS Emőke

1984 A néprajzi kutatómunka tíz éve Kovászna megyében, in: MÁTÉNÉ SZABÓ Mária szerk. *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 131–141.

LÖRINCZI Tünde

2007 Mediálás lehetőségek egy élettörténeti narratívában, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 315–344.

MAKKAI Endre – NAGY Ödön összeáll.

1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. 2. bőv. kiad., szerk., sajtó alá rend., mutatók: BARNÁ Gábor; [közrem.] TARI Lujza. Magyar Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest.

MARTIN György

1980 Székely táncok, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncgyűjtemények*. Zeneműkiadó, Budapest, 41–43.

MALONYAI Dezső

1909 *A magyar nép művészete*. Második kötet. Franklin-Társulat, Budapest.

MIRK Szidónia

2007 Magyar-román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 273–288.

MOLNÁR István

1969 Szita és rostkéreg készítése Körösön. *Aluta* I. 1. 291–308.

NAGY Balázs szerk.

2005 *Kúriák földje Háromszék*. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy.

ORBÁN Balázs

1869–1873 *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból I–VI*. Pest.

PALOTAY Gertrud

- 1940 *Árva Bethlen Kata fonalas munkái.* Erdélyi Tudományos füzetek 117. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Kolozsvár.
- 1942 Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. *Erdélyi Múzeum* LI. 1–4. 47–54.

POZSONY Ferenc

- 1981 Virrasztóbeli keserves nótáink. Népballadák közössége és szertartása. *Korunk* XL. 10. 735–738.
- 1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta POZSONY Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1992 Tavaszi esővarázslás a háromszéki Szöröcsén, in: VIGA Gyula szerk. *Kultúra és tradíció I.* Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 189–204.
- 1994 Farsangi szokások Háromszéken, in: BARABÁS László – POZSONY Ferenc – ZAKARIÁS Erzsébet szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 4. Erdélyi és partiumi farsangok.* KJNT, Kolozsvár, 96–136.
- 1997 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. *Keresztény Szó* VIII. 8. 15–19.
- 1998 Az elveszett juhait sirató pásztor zenés-táncos változata a lemhényi Szent György-napi szokásokban. *Művelődés* LI. 4. 30–33.
- 2000a „Adok nektek aranyvesszőt...” *Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2000b Egy orbaiszéki esővarázsló szokás erdélyi és moldvai párhuzamai, in: POZSONY Ferenc: *Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.* Pro-print Könyvkiadó, Csíkszereda, 19–36.
- 2002 *Zabola.* Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest.
- 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán, in: BAKÓ Boglárka szerk. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.
- 2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája.* A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, 237–272.
- 2009 A vásárnap szerkezete egy székely kisvárosban és községben, in: KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc – TÖTSZEGI Tekla szerk. *A fiatalok vásárnapja Európában.* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 128–153.

POZSONY Ferenc szerk.

- 2008 *Népi mesterségek Háromszéken.* Kovászna Megyei Művelődési Központ. Sepsiszentgyörgy.

POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel szerk.

- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala.* [Együttélési modellek Erdélyben. Zabola.] Kriza Könyvek 2., Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár–Cluj.

SÁVAI János

- 1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I-II.* Agapé, Szeged.

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

- 1998 *Székelyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék. Kovászna megye.* Nap Kiadó, Budapest.

SZABÓ Judit

- 2003 Balázs Márton és a háromszéki néprajzkutatás, in: DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Tőhötöm szerk. *Népi kultúra, társadalom Háromszéken.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 21–33.

SZABÓ Miklós – TONK Sándor

- 1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700.* JATE, Szeged.

SZÉKELY Zoltán

1973 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. *Kornk Évkönyv*, Kolozsvár, 219–228.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

1997–1998 Háromszéki fazekasközpontok, in: FULGA Ligia – GAZDA Enikő – FARKAS Irén: *Centre de olari din Sud-Estul Transilvaniei – Fazekas központok Délkelet-Erdélyben*. Kiállítási katalógus, I. kötet. Cova Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 47–82.

1999a Egy régi papolci orgonakészítő mester. *Honismeret*, XXVII. 5. 73–76.

1999b Roediger Lajos néprajzi munkássága. *ACTA–1998*. II. 205–212.

2000 Egyházi büntetések Orbai széken a 18. században. *ACTA–1999* I. 313–324.

2001a *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2001b Orbai széki eklézsiakövetés a 17–18. században, in: S. LACKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5. II. kötet, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 49–56.

2002 Háromszéki csempekészítő központok és kutatási problémáik in: SZABÓ Á. Töhötöm szerk.: *Lenyomatok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–46.

2003 Háromszéki csempekészítő központok és kutatási problémáik, in: DIMÉNY Attila – SZABÓ Á. Töhötöm szerk. *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 34–57.

2006 Adatok Kovászna történeti néprajzához. In: BOÉR Hunor szerk. *ACTA (Siculica)* III. 17–28.

2006 Tárgyak és írárok. A hozománylevelek szerepe a háromszéki nők életében. In: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 31–42.

2007a Adatok Kovászna történeti néprajzához, in: KINDA István – POZSONY Ferenc szerk. *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Sepsiszentgyörgy, 141–158.

2007b Kovásznai fürdők és borvizek 19–20. századi leírások alapján. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 159–174.

2008 Erdélyi levéltári források felhasználási lehetőségei az építészet és lakásberendezés rekonstrukciójában. *Ház és Ember* 20. (2007), Szentendre, 159–202.

TOMBOR Ilona

1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*. Akadémiai, Budapest.

TOMPA Csaba

1992 *Udvarházak Orbai széken*. Kovászna.

TONK Sándor

1979 *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion, Bukarest.

TÜDÖS S. Kinga

1983 Zabola középkori műemléke. *Művelődés* XXXVI. 7. 45–46.

1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században. Háromszéki templomvárak*. Püski, Budapest.

2001 *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*. Marosvásárhely.

2003 *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.